

(1) Bevezető

(1.1) A kötet három olyan terminus használatának elemzésére vállalkozik, az *ágensére*, a *színtérére* és az *intézményére*, amelyekről szerzőik, de talán a kommunikációkutatás általában is azt tartja, a kommunikációról gondolkodva megkerülhetetlenek.

Nincs kommunikáció *kommunikátor* nélkül, olyan *agens* nélkül, aki részt vesz a kommunikációban vagy éppen teszi azt. A kötet *ágensről* beszél, mert azt reméli, hogy mindaz, amit mondani törekszik a kommunikátorról könnyebben mondható, ha távol tartja magát olyan terminusoktól, mint a *feladó* vagy a *címzett*: nem azért, mert szem elől téveszti, hogy igen sok kommunikatív eseményben világos különbség van a feladó és a címzett között, hanem azért, mert e sajátos partikularitás nélkül könnyebben mondható el talán mindaz az azonosság, ami a feladót és a címzettet összeköti a kommunikációban, mint más terminusok segítségével. Arról nem is szólva, hogy az *agens* talán nagyobb átjárást biztosít a társadalomtudományi vizsgálatok egészéhez, mint más: márpedig a kötetnek bevallottan is célja, hogy igyekezzen szituálni a kommunikációkutatást a társadalomvizsgálaton belül, talán jobban, mint szokásos.

Nincs kommunikáció *színtér* nélkül, olyan *kontextus*, *szituáció*, *környezet*, *háttér*, *helyzet* nélkül, amelyben megtörténik. A kommunikáció sohasem önállóan, más társadalmi jelenség, összefüggés kizárásával, van. Mindig valahol, valamikor és még más módon is beszövítt a kommunikátor személyes és/vagy a társadalom intézményi valóságába. Ha a kommunikációt kiszakítani törekednénk ebből, megfosztva kívánnánk vizsgálni saját színterétől (ahogy szokás mondani: *in vitro*) – mint ez gyakran történt és történik –, ahelyett, hogy – ellenkezőleg – a kommunikációt a maga helyén vizsgálnánk (vagy ahogy szokás mondani: *in vivo*), akkor például igencsak nehéz volna azon két *igen* között különbséget tenni, ami a sörözőben hangzik el a pincér kérdésére, hogy hozhat-e még egy rundot, illetőleg ami az esküvőn hangzik el arra a kérdésre, hogy akarsz-e az itt jelenlevő... Márpedig igen nagy különbség van a két *igen* között. A kötet *színtérről* szóló fejezete éppen azt törekszik szemügyre venni, hogy mi mindent kell számba venni ahhoz, hogy valamely kommunikáció beszövíttége felderítettnek legyen tekinthető.

Nincs kommunikáció olyan (társadalmi) *intézmény(ek)* nélkül, mint például a *nyelv*, amelyre tekintettel generáljuk azt a sajátos zaj-mintázatot (vagy az írás látható – ritkábban tapintható – nyom-mintázatát), amit mi magunk is, meg beszélgető-partnerünk is úgy ért (ugyanarra a nyelvre tekintettel), hogy – például – *esik*. A kommunikációkutatás gyakorlatában *kód(ok)*nak nevezik ez(ek)e)t az intézmény(ek)e)t. E kötet szerzőit az a felismerés vezette egy másik terminus, az *intézmény* használatához a szokásos *kód* használata helyett, mert úgy látták, hogy a kommunikáció ágensei sok olyan *dologgal* élnek, mint a *kódok*, amelyek azonban szokásosan nem számítanak kódnak. Szerepük azonban a jelentésadásban és a rendteremtésben pontosan olyan, mint a kódoké: sajátos felkészültségeket (tudásokat és egyebeket) kínálnak az ágensek világot értelmező és rendező késztetéseihez.

Természetesen a kommunikációkutatás legfontosabbnak tekintett fogalmi eszközei nem merülnek ki e hárommal. Sőt, még azt sem hihetjük, hogy – akárcsak e három fogalommal kapcsolatban is – nem marad elemeznivaló. De azt erősen reméljük, hogy sikerül felmutatnunk az efféle fogalom-elemzés szükségességét, amelyet – természetesen – csak az elvégzett (és nem a csak megkezdett) munkák igazolnak vissza ténylegesen.

Talán már ebből is kitűnik, de aligha felesleges explicit módon is leszögezni, hogy ez a kötet alapkutatásról számot adó szövegeket tartalmaz. Vagyis olyanokat, amelyek a kommunikációról szólnak, de úgy, hogy az eredmények alkalmazásuk egy-egy konkrét kommunikáció-kutatásban önálló és valódi kutatói igényeket támasztanak.

[...]

(2.2) A kommunikáció participációra alapozott fogalmáról

Ha a *participáció* fogalmára óhajtjuk magát a *kommunikáció* fogalmát alapozni, akkor az egymással kommunikációban álló ágenseknek felkészültségekben (tudásokban, hiedelmekben, szokásokban és más ezekhez hasonlóknak) való *kölcsönös részesedéséről* érdemes gondolkodnunk, amelyek a sikeres (emberi) problémamegoldás szükséges feltételeként mutatkoznak meg. Egy efféle fogalmi keretről vélekedhetünk úgy, hogy – részben – a kommunikáció természetes helyét látszik megtalálni az emberi dolgok között; részben pedig olyan kiindulópontot kínál a kommunikációkutatás számára, amely azzal kecsegtet, hogy segítségével a kommunikáció valamennyi jelenségtípusa egységes keretben válik leírhatóvá.¹

¹ A *participáció* kifejezés eredetileg – és a társadalomszervezésben manapság is – olyan folyamatot jelöl, amelyben egyének vagy csoportok összegyűlnek, hogy kommunikáljanak, interakcióba lépjenek egymással, információt cseréljenek vagy ismereteket halmozzanak fel bizonyos témákkal, problémákkal, döntésekkel kapcsolatban, s hogy a döntéshozatalban, a problémamegoldásban közösen vegyenek részt.

A *részvételi demokrácia* [participatory democracy] – például – egyszerűen fogalmazva „az emberek uralmá”-t jelenti. Ezen egyszerűnek tűnő fogalomhasználatnak a részletei azonban figyelemreméltó különbségeket takarnak. Ízelítőül néhány közülük:

- D.A. Chekki a részvételi demokráciáról úgy beszél, mint „a polgárok összes cselekedetéről, melyek szándékosan befolyásolják a hatalommal felruházottakat döntéseik meghozatalában.” (Chekki, 1979, xiii.). A részvételi demokrácia tehát magában foglal egy decentralizált, vagy szétszított döntéshozatali formát és az „amatőrök” döntéshozatalban való közvetlen részvételét. A hatalom elosztásához a közösség hatalommal való felruházásának fogalma társul. Ez magában foglalja a közösségben való aktív részvételhez társított kompetencia (felkészültség) felismerését és szociálpolitikai környezet megértését. A részvételi demokrácián belül kétféle modellt különíthető el: a közös-meghatározású és az ön-meghatározású modell. Az előbbi a nem szakértő polgárok és a szakértők kölcsönös együttműködésére utal, amelynek együttes döntéshozatal az eredménye, míg az utóbbi a polgárok teljes döntéshozatali autonómiájára utal. A részvételi demokráciában a közösségi részvétel az, ami a döntéshozókat informálja a közösség igényeiről és preferenciáiról.
- Nelson Rosenbaum (1978, 43–54.) nem annyira az igények biztosításában látja a közösségi részvétel szerepét, mint inkább abban, hogy a politikai egyenlőség és a népszuverenitás biztosításával egyáltalán lehetővé teszi a demokrácia működését. Mindezek mellett persze a közösségi részvétel a közös érdekek védelmét is ellátja.
- Thomas Webler és Seth Tuler a közösségi részvétel fogalmának két periódusát különíti el. Régen közösségi részvételen a közösségi meghallgatásokon való felszólalást, a szavazást vagy egy társadalmi mozgalomban való tagságot értették. „Manapság a ’közösségi részvétel’ azon különböző eljárásokra vonatkozik, melyek lehetővé teszik a közösség különböző tagjainak, hogy aktív résztvevői lehessenek a kijelölendő politikai irányvonalakról szóló vitáknak, vagy némely esetekben maguknak a döntéshozataloknak. Az eljárások megengedik a közösség tagjainak, hogy hallassák hangjukat, gyakorolják befolyásukat.” (Webler – Tuler, 2001, 29–30).
- Sherry Arnstein (1969, 216–224) a közösségi részvétel, a közösségbe való bevonódás 8 fokát határozta meg, s a fokokat egymáshoz rendelve állította fel a *részvétel létráját*. Az 1. fok a *Manipuláció*, a 2. a *Terápia* (itt nem beszélhetünk részvételről, hiszen pusztán gyógyításról vagy tanításról van szó), a részvétel legitimálásának legfontosabb lépéséhez a 3. foknál érünk el: ez az *Informálás* (bár még itt sem beszélhetünk feltétlenül csatornáról, vagy visszacsatolásról, az informálás lehet teljesen egyoldalú is), a 4. fok a *Konzultáció* (amelyet Arnstein még mindig pusztán rituálénak tekint: attitűd vizsgálatok,

Erre a keretre – a továbbiakban – a PTC betűszóval hivatkozunk. Magáról a keretről pedig e kötet 2. függelékében (6.2) található egy korábban még ilyen formában nem publikált összefoglalás: *A kommunikáció participációra alapozott felfogásáról*.² Reményeink szerint ebben a kötetben a PTC-t abból a szempontból is vizsgáztatni tudjuk, hogy miként viszonyul a kommunikációkutatás szokásos háttérdiszciplínáihoz (a pszichológiához, a szociológiához, az antropológiához, az etológiához és így tovább) és témáihoz (a kódhoz, a csatornához és másokhoz), illetőleg miként viszonyul a mindennapi nyelvhasználatban megmutatkozó – mondjuk így – *naiv* kommunikációfogalomhoz.

Ennek a keretnek köszönhető az, hogy e kötet *tanulmánykötetnek* számít és nem monográfiának, mégis lényegileg egységes szemléletű vizsgálódásokról van szó.

szomszédolások, közvéleménykutatások tartoznak ide), az 5. fok a *Kibékítés* (lehetővé teszi a polgárok számára, hogy tanácsokat adjanak, tervekkel szolgáljanak a hatalom birtokosai számára, de még mindig a hatalom birtokosaié a jog, hogy megítéljék a tanács legitimitását vagy védhetőségét), a 6. fok a *Partner-viszony* (itt már megoszlik a hatalom a hatalom birtokosai és a polgárok közötti egyezkedések keretében; a tervezés és a döntéshozatal megosztott, például közös bizottságok formájában megvalósítva), a 7. fok a *Delegált hatalom* foka (ahol a döntést meghozó bizottságokban a polgárok rendelkeznek a legtöbb hellyel delegáltjaik révén; a közösség bír a felelősségre vonás hatalmával), a 8. fok – végül – a *Polgári ellenőrzés* (ahol a program tervezése és megvalósítása is a szegények kezében van; a források és a megvalósítók között nincsenek közvetítők).

² Annak a kutatási projektnek, amelynek egyik eredménye ez a kötet, vannak még ezen kívül is intellektuális előzményei. Ilyenként tekinthető Bátorfi Zsolt, Hamp Gábor és Horányi Özséb (2003) *A társadalmi kommunikáció szerkezete és működése a második modernitás időszakában (A magyar médiaszabályozásban megjelenítendő társadalomképről)* című – és a PTC szellemében készült – tanulmánya is.